

Верница Р. ГРБОВИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

СЛАВСКИ ОБИЧАЈИ И ПЕСМЕ У СЕЛУ ГРАНИЧАНЕ
НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ**

Айспиракѝ: Слава је јединствен обичај заступљен код српског православног народа који је као културно добро из Србије уписан у UNESCO Регистар нематеријалног културног наслеђа. Од великог је значаја за сваки народни обичај да се проучава на нивоу појединачних локалитета услед своје специфичности, јер би генерализовање превидело огромну шароликост српске народне традиције у којој се у највећој мери огледа њено богатство. Хомогеност није одлика српске народне традиције. Подручје Косова и Метохије је нарочито важно услед геополитичких прилика које су узроковале расељавање великог процента српског становништва. Стога је од кључног значаја забележити што више локалних специфичности ради њиховог очувања, макар у писаном облику. Јасно је да се све више губе бројни традиционални ритуали услед политичких дешавања, али и глобалне модернизације и западних утицаја. Овај рад је фокусиран на описивање славе у селу Граничане на северу Косова и Метохије, наравно у ширем контексту славе као феномена у Србији кроз одређене аналогије.

Кључне речи: слава, крсна слава, крсно име, Косово и Метохија, народна традиција.

Један од јединствених српских обичаја по којем се српски народ разликује од свих народа, па чак и на Балкану, јесте *слава*, светковина коју свака породица или шира фамилија прославља као лични празник. Иако постоји више назива за ову светковину (крсна слава, крсно име, светац), под обједињујућим називом „слава“ ово културно добро из Србије уписано је 2014. године у Регистар нематеријалног културног наслеђа UNESCO. Ту је слава описана као „важан празник у част свеца заштитника“ (*Slava, celebration of family saint patron's day* 2014).

Иако потпуно аутономан обичај српског народа, укључује бројне елементе који повлаче аналогије са класичним народима, пре свега старим Римом. Ове аналогије, као и многи други елементи, указују на дефинитивно нехришћанско порекло славе око којег се већина аутора слаже. Чајкановић сматра да је слава помен прецима, и као таква базирана на изразито нехришћанским веровањима и пракси. „Обред је врло прост, и састоји се у жртвовању кољива и колача, и напијању вина („устајање у славу“). Жртву приносе само мушки потомци, и то по правилу домаћин куће, дакле, најстарији мушки потомак. [...] У култу предака, крсно име најважнији је

* Стручни сарадник, ORCID 0000-0002-9978-8138, vericamihajlovic86@gmail.com

** Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451-03-136/2025-03 од 27. 1. 2025. године.

жртвени датум“ (Чајкановић 2003: 150). Сам обичај се посматра као приношење жртве прецима једне породице, братства или племена (Чајкановић 1922: 336), што је уско везано за паганске ритуале.

Срби су пре примања хришћанства били многобожачки народ и сваки дом је имао своје божанство кога су се најтеже одрицали у сусрету са хришћанством. У претхришћанском добу поједине породице, тачно одређеног дана, славиле су једно биће као свог патрона, кога су сматрале узвишенијим од људских створова. Приносиле су му се жртве, палиле су се ватре и заклала би се нека животиња у славу патрона, обично блага и мирна овца. На основу свих аналогича, Митровић истиче да постанак данашњег крсног имена не треба тражити ни у српском ни у православном извору, већ у овом паганском верском обичају прослављања бога – патрона (Митровић 2023).

У настојањима да се хришћанство приближи народу на овим просторима, „мудри Немањин син, Свети Сава, је бесловесне многобожачке кумире и идоле, заменио великим светитељима Цркве Христове, који постадоше заштитници српских домова, породица и огњишта. Тако је настала крсна слава“ (Ранковић 1989: 181). Иако се данас прослављање славе уско везује за цркву, јасно је да је ово само још једна адаптација цркве на стару паганску праксу народа у циљу привлачења што више људи цркви.¹ Први хришћани су славили славу, „уз свету водицу, свећу и тамјан, затим се благослови свето жито и преломи и прелије вином свети Колач“ (Поповић 1995: 69). Дакле, на начин аналоган данашњем, „иако се поуздано зна да ниједан од ових елемената није био присутан у богослужењима Цркве у првих неколико векова“ (Стаменковић 2012: 282–283).

У претхришћанском добу слични обичаји могли су се пронаћи код Грка и Римљана, што је за Скарића јасан доказ нехришћанског порекла славе. Аутор сматра да је слава врста гозби за мртве, које су наслеђене од Римљана преко религиозних братовштина, најпре у нашем приморју, одакле су, потом, раширене у унутрашњости Балканског полуострва (Скарић 1920). Код Римљана је постојао и *Dei lares* који се може поистоветити са крсном славом, не само по славењу породичног божанства, већ и по самим ритуалним елементима: 1) стари Римљани су палили свећњаке, Срби пале свеће на дан славе; 2) код Римљана су сви гости јели благословеног хлеба, код Срба је обавезан славски колач; 3) Римљани су славећи свог патрона кадили и своју кућу тамјаном, што Срби и данас раде (Митровић 2023).

Неки аутори сматрају да слава није изворно ни искључиво српска ни православна. Трухелка сматра да православна није због тога што „претежни део присташа православне вјере, Руси, Грци, Бугари и Румуни ту славу уопште и не познају“ (Трухелка 1911: 370), а српска није зато што је не славе сви Срби у источном делу Краљевине Србије, док је у Босни славе и Каравласи, племе романског порекла (Исто). До сличних закључака долази и Скарић, примећујући да је крсно име „обичај католичких и православних Срба, само што су га католички Срби дјеломично већ занемарили и искоријенили [...] у задњих сто година [...]. Осим православних и католичких Срба, славе данас крсно име и Власи у Србији и неки у Малој Влашкој до Крајога. На другоме крају [...] славе у сјеверној Арбанији католички Арбанаси“ (Скарић 1920: 245–246).

1 Слично је и са култом дрвета и симболом крста које је црква пригрлила у циљу придобијања следбеника (Михајловић 2021: 422).

Дакле, крајем деветнаестог и почетком двадесетог века слава није била нераскидиво везана ни за националност ни за верску припадност, јер су је славили и православци и католици. Међутим, треба приметити да је овај обичај био распрострањен целом територијом Србије, а да су је од „осталих“ нација практиковали народи насељени у непосредном суседству. Свакако, временом се слава изгубила код католичких Срба, као и код северних Арбанаса, те се у двадесетом веку дефинитивно локализовала и ограничила на православне Србе. Управо на основу познате географске раширености крсног имена/славе, као и аналогичности овог обичаја са обичајима у старом Риму и Грчкој, Скарић изводи закључак о томе да је крсно име настало у српском приморју, одакле се ширило, захватајући поменуте територије (Скарић 1920: 261–262).

Када је у питању назив крсно име/крсна слава који је најчешће коришћен за именовање ове светковине, неки аутори имају различита тумачења. Неки аутори реч „крсно“ везују за крштење, сматрајући да је крсно име постало „од имена које се у првом кршћавању народа нашега надјенуло коме“ (Караџић 1867: 69), или пак да је крсно име усмена на дан када су преци породица прешли из паганизма у хришћанску веру, када су се „крстили“ (Митровић 2023). Дакле, ако неко слави Светог Николу, верује да су његови преци баш на тај дан прешли у хришћанство.

Са друге стране, јавља се мишљење да назив крсна слава потиче од славе или прослављања дрвеног крста којим је био представљен митски предак или неко од старинских божанстава (Чајкановић 2003: 155). Ово тумачење је знатно утемељеније, имајући у виду порекло самог обичаја и сличности са обичајем гозбе у част мртвих у старом Риму. Бројни аутори су сагласни са мишљењем да је крсно име светковина сећања на покојне претке (Лилек 1899; Васић 1901). И Трухелка, препознајући у обичају крсне славе постепено одомаћивање некадашњег култа лара² (Трухелка 1930: 2–3), додатно поткрепљује ову премису о пореклу славе.

Без обзира на порекло или семантичко значење крсног имена/славе, овај обичај је данас јединствен за православне Србе и цркву, иако га је она пригрлила у покушају придобијања следбеника. Услед бројних метанастасичких кретања, историјских и политичких прилика током времена, обичај прослављања крсне славе се мењао, еволуирао, модификовао и надограђивао, као, уосталом, и сваки народни обичај. Поред тога, позната је разноликост сваке народне праксе у зависности од дела земље, округа, па чак и посебног села или засеока. Чак се на почетку двадесетог века примећује како су „туђи утјецаји, разлике у привреди, удаљеност од српске језгре и други непознати узроци створили неједнакост у начину прослављања“ (Скарић 1920: 246).

Ипак, треба издвојити најосновније елементе, главне означитеље овог јединственог обичаја у свим крајевима у којима се практикује – ломљење колача и дизање у славу (Скарић 1920: 246). Истиче се да свако мора „барем крсну свијећу запалити и свога светитеља споменути, свештеника позвати и крсну панану прелити, а својим прецима, од којих му је крсно име предано, да га чува, помен учинити“

2 Краћено од *Familiae Lar pater*, опште име које се односило на *родоначелника*, мушког претка који се, након смрти, увршћује у ред кућних богова.

(Трифковић 1887: 184). Изузимајући спомен свеца, сви други елементи су присутни и у обичајима који се изводе мртвима за душу, што додатно оснажује теорију да је крсно име помен прецима. Треба, пак, поменути да се у оквиру ових основних означитеља прослављања крсног имена издваја једна елементарна разлика која је примећена почетком двадесетог века. Наиме, код народа приморских области (у Црној Гори и доњој Херцеговини) не припрема се кољиво/жито/панаија (Скарић 1920: 246), што се може приметити и у неким деловима Косова и Метохије, као и локалитету изабраном за овај рад (село Граничане).

Од великог је значаја за сваки народни обичај проучавање на нивоу појединачних локалитета, јер генерализовање често превиђа управо оне филигранске нијансе и огромну шароликост српске народне традиције у којој се огледа њено богатство. Данас се крсно име узима као нешто „најсрпскије“ и најсветије и чак и при селидби српске породице задржавају праксу да га макар обележе уз славски колач и свећу. Често је пракса да се при информацији да нека фамилија слави исту славу додатно испитује да нема неких далеких родбинских веза, јер наш народ (барем на северу Косова и Метохије) свеца који се слави сматрају поузданијим показатељем потенцијалних родбинских веза од презимена.³ Овај рад је фокусиран на описивање слављења славе/крсног имена у селу Граничане на северу Косова и Метохије.

СЕЛО ГРАНИЧАНЕ – КРАТАК ОСВРТ НА ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ, ИСТОРИЈУ И СТАНОВНИШТВО

Село Граничане припада општини Лепосавић, лоцирано десет километара источно од места Лепосавић. Разбијеног је типа, смештено на брдима по чијим обронцима су груписане и размештене куће. Историја указује на вишеструку промену становништва. Село се први пут помиње почетком XIV века у Повељи краља Милутина, и тада је било насељено српским живљем које је ту боравило до турске власти. Турци су до 1879. године протерали остатке првобитних фамилија и родова. Од 1883. године на територији села Граничане турске власти насељавају бошњаке из црногорског Колашина, који су током Првог балканског рата побегли на Косово (Павловић 2003: 216–217). Међутим, по сведочењима старијих мештана они су заправо отишли у Србију, велики део у Нови Пазар, неки су се доселили у околину Ниша, а неки су само прешли у оближње село Рватска.

Данашње становништво потиче од досељеника који су подручје села Граничане населили после балканских ратова. Поједине породице које се налазе у селу Граничане, сматрају се пак староседеоцима, тачније повратницима из Топлице („Дамићи“ и „Бајићи“). Треба објаснити неке врло специфичне „географске одреднице“ мештана, који преко непостојећих „презимена“ означавају групације

3 Тако у селу Граничане, које је тема овог рада, фамилија „Ристићи“ чува сећање на давну родбинску повезаност са краљевском фамилијом Карађорђевић, управо на основу даљег порекла са Опенца код Тополе, а највише на основу исте крсне славе (Св. Андреја) која је, како истичу, једна од ретких слава у Србији.

кућа, односно фамилије у селу. Тако, поменути „Дамићи“ се односе на фамилију која се заправо презива Милутиновић, док „Бајићи“ означавају фамилију Симић и једну кућу у којој се презивају Милановић (то је, заправо, домаћин који се удао у „Бајиће“, дакле дошао на земљу Симића, придошлица).⁴ Земљу на коју се староседеоци нису вратили населиле су фамилије из суседних села, Борчана („Бушићи“, „Кулићи“, „Гајићи“ и две породице „Савића“) и Јелакца („Дишићи“, „Ристићи“⁵ и четири породице „Савића“). Поред тога, постоје и три породице у којима домаћин доноси своје презиме, јер је оженио девојку из села Граничане и остао на њеној земљи („призетко“) – поменути Милановићи (из Слатине) и две породице Исаиловића (из Лаба на Косову). Ради лакшег сналажења приказаћемо становништво села Граничане са аспекта специфичне одреднице, презимена и славе које славе:

1. „Дамићи“ – презиме Милутиновић (слава Свети Ђирик/Ђирило, а летња Свети Ђирило и Методије);
2. „Бајићи“ – презиме Симић (слава Никољдан/Свети Никола) и Милановић – („призетко“, слава Спасовдан);
3. „Савићи“ – презиме Вукојевић (слава Никољдан/Свети Никола);
4. „Дишићи“ – презиме Тошковић и Јевтић (слава Стевањдан/Свети Стефан);
5. „Бушићи“ – презиме Радојичић (слава Томиндан/Свети Тома);
6. „Ристићи“ – презиме Михајловић, Мијајловић, Мијаиловић⁶ (зимска слава Андријевдан/Свети Андреј, летња Петровдан/Свети апостоли Петар и Павле);
7. Мишковићи – презиме Мишковић (слава Свети Врачи) и Исаиловић (два „призетка“, један преузео Свете Враче, други донео своју Свети Ђорђе);
8. Гајићи – презиме Гајић (слава Аранђеловдан).

Село је данас знатно малобројније него раније. Од некадашњих 180 душа (половином XX века), до пре десет–петнаест година остало је једва 60, услед одласка преваходно младих људи у потрази за послом. Индустријализација је у највећој мери утицала на смањен број становника, а готово сви мештани памте отварање Заставе, фабрике аутомобила у Крагујевцу, као догађај који је донео најосетлији

4 За сваку одредницу постоји легенда зашто се тако зову, често по неком истакнутом претку. На пример, „Дамићи“ по жени коју су звали дама, „Ристићи“ по претку Ристи, „Бушићи“ по човеку којег су везали за уво када је била нека слава, а желели су да га спрече да иде јер је волео да пије, и који се од силне жеље, на крају, отргао и пробуши уво и слично.

5 Треба нагласити да су „Ристићи“ у Јелакце такође дошли из села Борчане, па се као закључак изводи да је већина становништва села Граничане заправо из села Борчане. Још даља историја ове фамилије указује на Тополу у Шумадији.

6 Искључиво последица варијација при уписивању, ради се о истој фамилији. Наиме, док у Србији нису уведена презимена постојала је пракса „распознавања“ по личним именима и имену оца. Стога се ова фамилија назвала по Ристи – оцу четири брата од којих су три 1912. године (Милун, Милентије и Цветко) прешла у Граничане, док је један (Сретко) остао у Јелакцу. Мијајле (Ристин отац) је, у моменту увођења правила о јединственом презимену за сваку фамилију, био деда по којем су три брата која су се преселила у Граничане одлучила да фамилија добије презиме. Постоји, међутим, документ (заробљеничка књижица) у којој је један члан фамилије (Недељко, Милунов син), заведен под презименом Ристић, иако је у матичним књигама заведен као Михајловић.

одлив становништва. Данас, међутим, ситуација је још лошија. Готово сва омладина је напустила село, а умирањем старије популације додатно се смањио број становника, тако да их је данас једва 31.

ПРИПРЕМЕ ЗА ПРОСЛАВЉАЊЕ СЛАВЕ У СЕЛУ ГРАНИЧАНЕ

У селу Граничане се овај обичај најпросто назива *слава*, иако се *крсно име* провлачи кроз неке ритуале. Свака кућа се у периоду пре прослављања славе припрема са неколико аспеката. Домаћица је задужена за припрему славског колача, једног од најбитнијих елемената обичаја, али и за припрему гозбе за госте и лежаја за оне који ће да „ноћевају“. Домаћин обезбеђује пиће, размешта просторију намењену за прослављање славе и поставља столове за госте који долазе.

Црква се, као што смо навели, давно инфилтрирала у овај обичај, па је битна и у току припреме. У периоду пре славе свештеник долази у сваку кућу да „свети водицу“, што је уобичајена пракса у читавој Србији. Освештана водица се чува јер домаћица од ње прави славски колач. У Граничану се меси округли славски колач са једноставним украшавањима – крст преко целог колача (некада се тесто „уплете“ да колач делује лепше, а некад само „изрола“ као ваљкасто, али је битно да се тим тестом направи крст).⁷ Како неки аутори тумаче, округли облик колача симболише сунце, а крст је обележје хришћанства (Ивковић 2011: 60). Поред тога, често се стављају четири слова „С“ ћирилична – што се не сматра традиционалним симболом, али, ипак, широко је прихваћено као истакнуто национално обележје. Дакле, славски колач илуструје и јасно истиче то да је слава искључиво српска и православна. Тесто је најобичније тесто за хлеб, меси се од брашна, воде, мало соли и квасца.

Поред славског колача, од истог теста месе се и три *ѿоскуре/ѿоскурице* – хлепчићи. Две су округлог облика, а једна у облику крста, и све три имају куглицу од теста на средини. Овај обичај је врло специфичан, јер је његова примена за славу јединствена у односу на остале крајеве Србије. Ови мали обредни хлепчићи се појављују и у неким другим местима у Србији, али су најчешће везани за покојнике. Наиме, *ѿоскурице* су у неким крајевима хлепчићи „у част умрлог“ (Куљанин 2021: 51) или „мале земичке (лепиње) на поменима“ (Плотникова 2009: 121).⁸ Једини крај где се јављају *ѿоскури* везани за славске обичаје је Велика Плана, где се месе ови посебни колачићи за слање гостима. С обзиром на то да се славски колач не износи из куће, улога ових *ѿоскура* је да замене парче славског колача који би био ред да се пошаље. Праве се од истог теста као и главни колач и округлог су облика (Селенић 2020: 86). Разлика у односу на *ѿоскурице* које се праве у селу Граничане

7 У Србији су данас познати бројни орнаменти којима се домаћице „доказују“, па се стављају разне фигуре – „славска слова“, голубови и сл.

8 У Србији се среће и сличан назив *ѿоскурник* који не треба мешати са овим хлепчићима, јер се односи на славски печат који је служио за украшавање божићних и погребних колача. Његов отисак ставља се на средину колача, а често и са стране, у пару. Најчешће је квадратног облика с урезаним мотивом крста и словима ИС ХС НИ КА, која представљају скраћеницу од грчког израза Исус Христос победник. Назив *поскурник*, *поскурњак*, *поскура* изводи се од грчке речи *просфора*, што значи обредни хлеб, односно посвећени хлеб, али и принос, што одговара улози славског колача (Ивковић 2011).

је у томе што су ови хлепчићи/њоскуре предвиђени за изношење из куће, што немају другу значајну улогу у славским обичајима и што се прави неодређен број њих у зависности колико се гостију очекује. Док у селу Граничане поскурице имају исти „значај“ као славски колач – саставни су део резања славског колача и не износе се из куће, већ су намењене за укућане.

Поред ових обредних хлебова, домаћица припрема и гозбу за госте, свега што има и може у зависности од економске ситуације. Ту су спадале разне салате, пите, некада и кувана јела, кисело млеко, колачи, хлеб. Док је у готово свим другим крајевима Србије, као саставни део славског обичаја, присутно *кољиво/њанаија/славско жињо*, у селу Граничане се оно никада није спремало, и овде је *њанаија* искључиво везана за ритуале посвећене покојницима. Међутим, с обзиром на то да се у другим крајевима управо *њоскурице* припремају у тим приликама, може се приметити готово размена ових елемената у односу на те крајеве Србије према њиховој везаности за одређени ритуал. Већ је било речи о томе да је порекло славе заправо помен прецима и уско везан за култ предака/покојника, те инкорпорирање ових елемената у оквиру славских обичаја може бити управо директна посвета прецима која се задржала.

Домаћин је задужен за пиће и *њечење* – месо од животиње испечене на ражњу, најчешће прасета, некада јагњета а некада и оба (у богатијим кућама). Понекад су и од свиње када се коље остављали плећку коју су пекли у рерни, јер им је било превише да остављају цело прасе. Врста *њечења* је најчешће зависила од тога које животиње домаћин гаји. Готово свака кућа је имала свиње, те је најчешће на славској трпези било прасеће печење. Некада су се сеоска домаћинства издржавала од пољопривреде, сточарства и трговине/размене тих производа. Када се свиња „опраси“, пракса је била да се обавезно одвоји прасе за славу и за Божић, једно или два се остављало за товљење и клање, а остало се продавало. Исто тако и за јагње, уколико је та кућа гајила овце. Када би се десило да у кући нема адекватних прасића или јагњића (није било окота или се десило у погрешно време, па би младунци или били премали или прерасли жељене тежине – што би утицало на другачији квалитет меса, „не би било младо“) домаћини су прибегавали куповини или позајмици (узму од комшије или неког другог из села прасе или јагње, а када они имају младунце врате том домаћину). Дан пред славу би мушкарци из куће, или сам домаћин, заклали животињу, очистили јој утробу и натакли на ражањ, лепо усолити и пекли. Често су се суседне куће (које славе исту славу) и заједно организовале, па би печење на ражњу постало једна друштвена активност која је укључивала и ракију и, наравно, смех, песму и дружење. Деца (а и старији) би уживала у томе да парчиће хлеба натопе машћу која се сливала, али је то некада било врло ограничено јер домаћини нису желели да на печењу остају мрве, да не буде „ружно за госте“.⁹ Када би се испекло, оставило би се да се охлади у некој просторији у којој је хладније (поздрум или остава/*бачевина*) и секло у фазама како затреба за служење. Ради заштите

9 То је заправо чувени „претоп“ из ужичког и златиборског краја, али се у селу Граничане није скупљао па касније користио већ се конзумирао искључиво тако директно – или мазањем хлеба директно на животињу која се окреће на ражњу или постављањем плехане теписје са хлебом испод па непосредним конзумирањем тог хлеба.

од мува завијали би печење у папире од папирних цакова који би им остајали од искоришћеног брашна и које су чували баш за те прилике.

Иако је данас постала пракса да славе које падају у пост или у среду/петак буду спрењене посно, то у селу Граничане није пре практиковано. Чак се и Свети Никола прослављао *мрсно*, дакле служило би се печење и мрсна храна. Једино што је указивало на прихватање црквене праксе, када је у питању пост, јесте елемент током „подизања славе“. Пост се поштовао тиме да се поред славског колача и свеће постави тањир нечега посног (најчешће паприика), а када је мрсно стављало се нешто мрсно (најчешће тањир сира).

Поред печења, домаћин је био задужен за обезбеђивање пића, што је углавном подразумевало ракију, пре свега шљивовицу. Некада у селу у Граничане (до негде седамдесетих година 20. века) нису производили ракију па су куповали, најчешће из Бруса. Касније су почели сви да саде шљиве и свако је имао своју ракију. У каснијој пракси, када је ракија домаће производње (и када су се већ побољшали економски услови у селу), пракса је била да се служи старија ракија, никако млада, јер „лоше удара и боли глава од ње“. Дакле, када би домаћин испекао ракију, он би је оставио у дрвеним бурадима да одстоји, макар годину дана, где би она и добила боју коју би упила од дрвета. Некада би се у ракију и убациле гране неког дрвета, уколико је домаћин желео „јачу боју“. Избегавало се да се служи бистра и млада ракија, осим ако није било могуће другачије (на пример, није преостало старије ракије).

На северу Косова и Метохије праве се две врсте ракије – *љуша* и *мека*. Разлика је у јачини. Док се љута прави јача, око 40 степени, одосно 20 *иради*, мека ракија је слабија, отприлике упола (20 степени, 10–11 *иради*). Пију се из различитих чаша. Љута се пије из уобичајених малих *ракијских* чаша, док се мека пије из *чајне* чаше, капацитета један децилитар, најчешће наискап. У периоду када у селу Граничане домаћини нису имали своју ракију, дешавало се да се на слави служи само мека ракија која се, у различитим фазама славља, пила из различитих чаша. Разлог је што је љута ракија била скупа, а у селу се, како мештани сведоче, „тешко живело“.

Дан пред славу домаћин и домаћица би спремили просторију у којој су дочекивали госте – поставили столове, клупе, домаћица би очистила. Обавезно изнад „чела совре“ би требало да постоји слика свеца који се слави. Тиме би се припреме за славу завршиле, и остало би само да се дочекују гости који се некада нису позивали. Сви су знали који домаћин коју славу слави и долазиле би комшије, рођаци, кумови и пријатељи из тог и суседних села, па чак и даљих крајева.

ПРОСЛАВЉАЊЕ СЛАВЕ У СЕЛУ ГРАНИЧАНЕ

Уочи славе

Гости који се окупе вече пред празник свеца који домаћин слави су обавезни и на дан славе. Окупљање креће предвече, када већ пада ноћ. Окупљени гости се најпре окаде – устану, домаћин у *кадионици* запали тамјан и најпре се он окади, а потом носи кадионицу од госта до госта, прво на десно па унакрст, док се сви не окаде и прекрсте. Када је кађење готово, заједно се помоле, понављајући три пута:

Госїоди њомилуј, њосїоди њомилуј, њосїоди њомилуј, (3x)
 Госїооду се Боју молим и свим свецима Божјим.

Након сваке молитве се сви крсте и спуштају обе руке на сто са длановима окренутим на горе. По навршеној молитви домаћин пожели добродошлицу свим гостима, са сваким се три пута изљуби и замоли их да седну.

Послужење започиње кувањем кафе и служењем ракије (најчешће љуте) у малим (ракијским) чашама. Када се попију три мале, прелази се на меку, служену у чајним чашама (један децилитар). Увођење меке ракије увек је праћено домаћиновом здравицом. Он одржи кратак говор добродошлице и наздрави меком ракијом најчешће надесно првом госту (први комшија обично је смештен ту у чело, па њему и иде прва здравица) са „здрав’се“. Потом се здравица преноси тако да сви попију по једну „за ред“, ¹⁰ а након тога могу и више „по вољи“.

Дочекивање крсне славе наступа у поноћ када се служи „вечера“ и прелази се на *ѡрећу* ракију. Вечера је најчешће кувано јело попут купуса или сарме, уз које се често служила и проја. *Трећа* је, у ствари, још већа чаша, обично капацитета око три децилитра. Чест назив за ову ракију је био *дршката* због изгледа (као кригла за пиво, са дршком), јер нису сви имали чашу која изгледа као чајна, већ ту другачију, са дршком.

Увођење треће ракије такође прати домаћинова здравица, а потом сваки гост пије по једну за домаћиново здравље. Она се прво мало отпије, па домаћин досипа „за омлатка и припатка“ (за подмладак у кући и обнављање стоке). Допуњена чаша се испије до дна. Прву сваки гост треба да попије целу, а после како ко може. Ову здравицу домаћину обично прати песма „Домаћине све у твоје здравље“. Одлике мелодије ове песме су потпуно у складу са поднебљем, и сличне свим песмама записаних у овом крају – узак опсег, изразити хроматски украси који су типични за извођење на гуслама.¹¹

Славска песма „Домаћине све у твоје здравље“, село Гранчана, записала Верица Грбовић

Музичка нотација песме „Домаћине све у твоје здравље“ у два такта: 4/4 и 5/4. Нота је записана у гласу (treble clef) са крестом (F#) и једним дијезом (C#). Мелодија је карактеристично хроматска. Текст песме је:

До - ма - ћи - не све у тво - је здра - вље,
 Све ти здра - во и ве - се - ло би - ло,
 све у тво - је здра - вље
 и ве - се - ло би - ло.

10 Ово се заправо тумачи и као здравица за домаћиново здравље. И у другим крајевима Косова на слави гости испијају по једну велику чашу за домаћиново здравље и здравље свих укућана, а исто тако за берићет и за напредак сваке врсте стоке. Гост каже: „Ову коленицу ћемо да нијемо за домаћинско здравље, Бог нека да њему и његовим синовима, ћеркама, снахама, унуцима, унукама и свему породу његовом здравље и срећу... сваки берићет у пољу и дому, да су му пуни амбари са житом, гувна са сламом и сеном, торишта са овцама и говедима, кравама и кобилама, биволицама и воловима, тејацима и ждреманцима...“ (Дебељковић 1907: 237).

11 Ове одлике су детаљније образложене у: Михајловић 2014.

Од увођења меке се све *зрави* (наздравља), једна чаша (*мека* или *џрећа/гршкача*) кружи од госта до госта који међусобно једни другима наздрављају и пију за здравље. Последња етапа послужења је изношење домаће пите (најчешће са сиром) и киселог млека, које се служило у тањирима са кашикама којима су гости себи сипали у тањире. Славље је увек пратила песма, и славило се некад и до јутра па се и дан славе надовезивао на дан уочи славе.

Дан славе

На дан славе у кућу домаћина долази свештеник да сече колач.¹² Упали се свећа и на сто изнесе славски колач, поскурице и тањир неке хране. Када слава пада у среду или петак, или „у пост“, на тањир се ставља нешто посно (најчешће паприка), у супротном мрсно (занимљиво ретко печење, обично је у питању сир који је свака кућа у селу производила).

Уз читање молитве свештеник сече славски колач тако што ножем учрта крст по средини колача. Потом те разрезе залива вином, сипајући одозго, а дочекујући чашицом вино са доње стране разреза да не капне на под „да род током године не опада на земљу пре него сазри“ (Дебељковић 1907: 225). Колач који је тако пресечен и преливен вином потом свештеник и домаћин окрећу три круга на десно, преламају, свако пољуби свој део и подижу ка небу. При том, свештеник три пута изговара „Христос посреди нас“, а домаћин љубећи колач сваки пут одговара „јесте и биће“. Понекад се дешавало да домаћин и сам пресече колач (било је ситуација да свештеник не може да дође) и то се обављало на исти начин као што се за Божић сече колач у овом селу. Дакле, домаћин би, попут свештеника, узео колач, пресекао га и преливао вином, изговарајући „овај колач прелисмо вином, амбар пшеницом а кућу мушком дечицом“.¹³

Након сечења колача секу се три поскуре тако што се издуби троуглић у коју се сипа вино и свештеник даје домаћину да попије. Када се секу три поскуре из сваке се испије по једном, а када је само једна, испија се три пута. Некада се деци давало да испију вино из поскурица, најчешће најстаријем мушком детету, а понекад и свој деци.

Када се заврши део са свештеником следи „дизање славе“. Обавезно је присуство првог комшије који се увек на слави (и уочи славе) смешта „у чело астала“. Он мора да се појави пре подне, јер ритуал мора да се обави до тада. Свећа је и даље упаљена, а поред ње на столу стоји пресечен колач, вино, поскурице и поменути тањир хране, и износи се више чашица које су потребне.

Потом сви устају, домаћин пали тамјан у кадионици, окади се икона и сви присутни (на десно као и обично) – принесе им се кадионица, замахну руком ка себи и прекрсте. Када сви заврше домаћица окади остале просторије у кући, а посебно шпорет (огањ) и кревет најстаријег домаћина. Сви се прекрсте и креће „господање“, које започиње понављањем исте молитве од вечери пре (три пута *Господи*

12 Касније су свештеници почели да секу колаче у цркви, што се и данас одржало.

13 Сличан обичај се бележи и у другим местима на Косову и Метохији. На пример Дебељковић бележи да се у Косову Пољу приликом преливања колача изговара: „Ми прелисмо колач вином, а Бог да пресе здравље у људе и стоку и сваки берићет у дом и у поље“ (Дебељковић 1907: 225), а врло слично се изговара и у Метохији око Призрена: „Нека се прелију бачве с вином, домови с житом и здрављем, а поља родом и берићетом“ (Костић 1931: 30).

јомилиј).¹⁴ Домаћин узима вино, сипа у мале чашице (најчеште три) где се пије „за једине славе“ и креће певање. Вино у првом (и сваком) кругу не добијају сви гости, само пар (колико чашица је изнешено на сто). Док они испијају вино остали им певају:

Господоње, прва „песма“, Село Граничане, записала Верица Грбовић

На крају сваког певања изговори се: „Е, наздравље ко је пио“. Ово се изводи барем три пута док сви не испију вино, а може и више, зависи од броја присутних. Битно је да се задржи непаран број. Присутни пију и за одсутне укућане уколико неко није ту. Потом домаћин пије једну чашицу за животиње (волове, краве, овце, свиње ...), на исти начин – уз певање.

Посебна чаша пије се за пчеле уколико их домаћин гаји. То пије неко од укућана, врло често дете. Док је још у кући окрене се ка истоку, клекне и отпије мало, а певање („господоње“) почиње. Док још траје песма, онај који пије вино иде код пчела, и испред кошница (*џирмки*) клекне, отпије и остатком вина из чашице по прска кошнице. Клечање током испијања за пчеле је зато да „пчеле кад се *џусте* не беже високо већ ниско, да се лако ухвате“.

Након првог дела прелази се на већу чашу, капацитета један децилитар отприлике. Домаћин пуни једну такву чашу изговарајући: „Ово пи’смо за једине славе, ово пијемо за свеце Боже и крсно име. Где се слава славила, ту испомагала рода и берићета, а највише живота и здавља, среће и напретка“. Домаћин први испија док остали то прате песмом.¹⁵

Господоње, друга „песма“, село Граничане, записала Верица Грбовић

14 Обичај „дизања славе“ бележи и Ранковић али без специфичних ритуала испијања вина и „господоња“. Он препознаје моменат када се сви, попут почетка обичаја у селу Граничане, окупе око стола и стоје. Након што се домаћин прекрсти, помене Бога и светитеља који се слави, он пољуби славску свећу и упали. Свештеник или домаћин ломе или режу славски колач у облику крста, преливајући га вином. После тога, један од гостију („Долибаша“) се прекрсти и почиње да изговара молитву у част „дизања славе“ и тиме се овај обичај завршава (Ранковић 1989: 182–183).

15 Слична здравица се бележи и у Левчу и Темнићу, где пре ломења колача колачар (човек који са домаћином ломе колач) благосиља: „Где се света слава славила, ту Бог помогао. Нека света слава овоме дому подарује здравље и живот, род и берићет“, а затим се здравице мењају и накрст „Да би година укућанима берићетом“. Чак је једна варијанта текста који се пева врло сличан: „Кој вино пије за Славе Боже, помоз’ му Боже и Слава Божа“ (Мијатовић 1907: 59–60).

Он потом уз уобичајен поздрав „здрав’ се“ наздравља првом с десне стране, првом комшији и отпије (најчешће не до краја). Отпијено вино досиша да допуну чашу и предаје комшији, па се понавља певање. Комшија здрави првом са десне стране, најчешће мушком наследнику, који из опет допуњене чаше испија уз певање осталих. И иако он такође симболично здрави даље, ту се песма и испијање вина завршава. Тиме се заокружује дизање славе, сви се потом прекрсте три пута и међусобно изљубе, честитајући једни другима славу.

Остатак дана протиче као уочи славе – дочекују се гости, домаћин уводи једну по једну чашу здравицом и гости једе и пију до дубоко у ноћ. Славе у селу Граничане су веселе, доста се пева, и дан-данас се на славама певају традиционалне славске песме.

Специфичан тип славских песама су „зравице“, које су најчешће прозивке за домаћина и госте, а тичу се ракије. Ове песме се углавном певају на две мелодије, над којима се ређају текстови:

Славска песма – „зравица“, први тип мелодије, село Граничане, записала Верица Грбовић

Славска песма – „зравица“, други тип мелодије, село Граничане, записала Верица Грбовић

Обе мелодије се подједнако третирају, дакле исти текст се може певати на било коју од њих, све зависи од онога ко „заподене“ песму, за коју се определи. Обе песме се изводе тако што појединац започне и отпева први стих, а потом се сви укључују и понове заједно за њим. С обзиром на шаљиви карактер песама, често се смењују водећи певачи, како ко има инспирацију, па се остали прикључују при понављању стиха. Наводимо још неколико варијанти текстова који се певају кроз здравице:

„Ој ракијо, слаба јака, сад си пала пред јунака“,

„Ој да ми је пити воде што шљивове гране роде“,

„Од ракије ништа није само друштво веселије“,

„Нема песме нема пића док не пева домаћица“,

„Ој ракијо слатко пиће за девојке и младиће,

Ни за старе није лоше само жале да потроше“.

У околним местима на Косову и Метохији било је неколико записа славских песама, али треба приметити да се мелодије разликују, док се неки од текстова понављају, и то прилично указује на изразит значај проучавања врло уских и специфичних локалитета. Свакако да порекло становништва утиче на карактер мелодије, јер су мелодије које су записане у селу Граничане у неким елементима јединствене. Свакако да се могу наћи аналогije са мелодијама неких околних села па и даљих крајева,¹⁶ али не могу бити занемарљиве ни врло јасне разлике које могу много говорити, преваходно о пореклу становништва. На пример, записи славских песама из Сочанице, места које је од села Граничане удаљено само десет километара (два, два и по сата хода), показују велики степен разлика, и у мелодијама и у текстовима:¹⁷

Молитва у току дизања славе, Сочаница

Записала Биљана Павловић (Павловић и Тракиловић 2014: 116)

Умерено Сочаница

Ми-лос-ти-ви по-ми-луј, ми-лос-ти-ви по-ми-луј.

Славска песма, прва верзија, Сочаница

Записала Биљана Павловић (Павловић и Тракиловић 2014: 116)

умерено Сочаница

До-ма-ћи-не, ми-ли ро-де, дај ра-ки-је и-ли во-де.

Славска песма, друга верзија, Сочаница

Записала Биљана Павловић (Павловић и Тракиловић 2014: 117)

Весело Околина Сочанице

До-ма-ћи-не, во-ди ре-да, о-ва-ко ти не из-гле-да.

*Домаћине води реда, овако њи не изгледа.**Овако њи не изгледа,**Неко њије, неко гледа.*

Последњи дан славе, „окриље“, не везује се за неке посебе обичаје. Углавном се заснива на испраћању родбине („својте“) која је остала да преноћи. Обавезан је и „послатак“, спакована јела која су била спремна. Тиме се прослављање славе у селу Граничане завршава.

16 Аналогije неких мелодија које су овде дате са песамама црногорских крајева и сличност певаних украса са гусларским су истакнуте током проучавања вокалне музичке традиције Лепосавића (Михајловић 2014).

17 Поредити са претходним записима из села Граничане: 1) Прва мелодија са: *Госпођање* – прва „песма“; 2) Друга мелодија са: Славска песма – „зравица“, други тип мелодије.

Детаљно проучавање како обичаја тако и песама који су саставни део прославања славе у селу Граничане на северу Косова и Метохије врло је илустративан пример јединствености сваког уско одређеног локалитета по питању свих елемената народне традиције. Стога је важност таквих проучавања од изразитог значаја за очување српске народне традиције на Косову и Метохији. То може остати као, нажалост, једно од ретких сведочења постојања српског народа на просторима јужне покрајине Србије, услед политичких околности које су утицале на масовно расељавање српског народа из бројних крајева на југу Косова и Метохије, нарочито након 1999. године. Скорашња дешавања указују на потенцијал исте судбине и других крајева и села покрајине, те је записивање сведочења становника са свих аспеката истраживања од огромне важности. Овај рад је само један од радова са таквим циљем и показује како се на јединствен начин у једном селу на северу Косова и Метохије прославља светковина која је, сама по себи, јединствена за српски православни народ.

ЛИТЕРАТУРА

- Васић 1901: Милоје Васић. *Слава – Крсно име*. Београд: Просветни гласник.
- Дебељковић 1907: Дена Дебељковић. „Обичаји српског народа на Косову Пољу“. *Српски етнографски зборник књ. VII – Обичаји народа српскога*. Београд: Српска Краљевска Академија, 171–332.
- Ивковић 2011: Магдалена Ивковић. *Појача за 'у шорбу': обредни хлебови у младеновачком крају*. Београд: Музеј града Београда.
- Јефтић 1995: Атанасије Јефтић. „О крсној слави“. Јустин Поповић. *Свечарска жиција*. Манастир Хиландар.
- Караџић 1867: Вук Стефановић Караџић. *Живои и обичаји народа српскога*. Беч.
- Костић 1931: Петар Костић. „Светога – крсно име – Слава у Призрену“. *Гласник Етнографског музеја у Београду VI*, 28–34.
- Куљанин 2021: Сања Куљанин. „Хлеб и егзистенција“. *Значај српског језика за очување српског културног идентитета II – Хлеб у српском језику, књижевности и култури* (Радови са научног скупа „Српска књижевност као основа српског језика“, одржаног у Андрићграду 2–4. октобра 2020). Андрићград–Вишеград: Андрићев институт, 49–68.
- Лилек 1899: Емилијан Лилек. „Етнолошки пабирци по Босни и Херцеговини“. *Гласник земаљског музеја у Босни и Херцеговини, XI*, 699–721.
- Мијатовић 1907: Станоје Мијатовић. „Обичаји српског народа из Левча и Темнића“. *Српски етнографски зборник књ. VII – Обичаји народа српскога*. Београд: Српска краљевска академија, 1–170.
- Митровић 2023: Александар Митровић. „Пагански коријени: Порijekло крсне славе и имена“. <<https://dijak.online/paganski-korijeni-porijeklo-krsne-slave-imena/>>. [20. 3. 2025].
- Михајловић 2014: Верица Михајловић. „Лепосавић – вокална традиција као сведок етничког порекла становништва“. *Башићина*, св. 37, 221–234.
- Михајловић 2021: Верица Михајловић. „Култ дрвета као остатак паганизма у народној традицији Косова и Метохије (Сећање на 'Свети бор' у Горњем Неродимљу у традицији саборовања)“. *Башићина*, св. 55, 421–434.
- Павловић 2003: Благоје Павловић. *Насеља и миграције славјанског племена Лепосавић*. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић.
- Павловић, Тракиловић 2014: Биљана Павловић, Десанка Тракиловић. „Народна музичка традиција северног Косова у функцији наставе музичке културе у основној школи“. *Узданица XI/1*, 111–125.
- Плотникова 2009: Ана Плотникова. *Материјали за етнолингвистичко истраживање балканско-словенског ареала* (Материјали за етнолингвистичко истраживање балканско-словенског ареала / Превод М.Илић). Москва: Институт славјановедения и балканистики РАН.

- Ранковић 1989: Љубомир Ранковић. *Живой српске цркве*. Ваљево: Глас Цркве.
- Селенић 2020: Катарина Селенић. „Обредни хлебови у великоплањанском крају“. *Гласник Етнографској музеја у Београду*, књига 84, 75–102.
- Скарић 1920: Владислав Скарић. „Постанак крсног имена“. *Гласник земаљској музеја у Босни и Херцеговини*, XXXII, 245–272.
- Slava, celebration of family saint patron's day. <<https://ich.unesco.org/en/RL/slava-celebration-of-family-saint-patron-s-day-01010>>. [21. 4. 2025].
- Стаменковић 2012: Ивица Стаменковић. *Православље објасњано еванђељем*. [Треће исправљено и допуњено издање.] Београд: Ауторско издање.
- Трифковић 1887: Стево Трифковић. „Крсно име у околини сарајевској“. *Босанска вила* 1, 183–249.
- Трухелка 1911: Ђиро Трухелка. „Тестамент госта Радина“. *Гласник Земаљској музеја у Босни и Херцеговини*, XXIII, 355–375.
- Трухелка 1930: Ђиро Трухелка. „Ларизам и крсна слава“. *Гласник Скојској научној друштва*, VII–VIII, 1–34.
- Чајкановић 1922: Веселин Чајкановић. „О крсном имену“. *Гласник Српској географској друштва*, 7–8, 336–338.
- Чајкановић 2003: Веселин Чајкановић. *Стара српска религија и митологија*. Ниш: Просвета.

Verica R. GRBOVIĆ

SLAVA CUSTOMS AND SONGS IN THE VILLAGE OF GRANIČANE IN KOSOVO AND METOHİJA

SUMMARY

One of the unique Serbian customs that distinguishes the Serbian people from all other nations, even within the Balkans, is the *slava* (patron saint celebration). This cultural heritage from Serbia was inscribed in 2014 in the UNESCO Register of Intangible Cultural Heritage. This paper focuses on describing the celebration of *slava* in the village of Graničane, in northern Kosovo and Metohija, naturally within the broader context of the *slava* as a phenomenon in Serbia through certain analogies. A detailed study of both the customs and the songs that form an integral part of the *slava* celebration in Graničane provides a very illustrative example of the uniqueness of each specific locality in regard to all elements of folk tradition. It is of great importance that every folk custom be studied at the level of individual localities due to their specific features, since generalizations could overlook the diversity of Serbian folk traditions, which are most strongly reflected in their richness. The homogeneity of certain traits of Serbian folk tradition makes Kosovo and Metohija especially important, due to geopolitical circumstances that have caused the displacement of a large percentage of the Serbian population. Therefore, such studies are of particular significance for preserving Serbian folk traditions in Kosovo and Metohija. Unfortunately, this may remain one of the rare testimonies of the presence of the Serbian people in the southern province of Serbia, given the political circumstances that have led to the mass displacement of Serbs from many areas in southern Kosovo and Metohija, especially after 1999. Recent events suggest the possibility of a similar fate for other regions and villages of the province, which makes recording the testimonies of the inhabitants from all aspects of research extremely important. This paper is one among such works, showing how in one village in northern Kosovo and Metohija a patron saint's day is celebrated in a unique way, a celebration that itself is distinctive to the Serbian Orthodox people.

Keywords: *slava*, patron saint celebration, patron saint's name, Kosovo and Metohija, folk tradition.